

گونه‌شناسی روایات معمر بن راشد در منابع شیعی

کاظم استادی(دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث از دانشگاه قرآن و حدیث)

kazemostadi@gmail.com

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۱)

چکیده

درباره وجود شخصیتی به نام سلیم بن قیس و انتساب کتابی حدیثی به او، اختلاف نظرهای زیادی وجود دارد. برخی، کتاب حدیثی منسوب به او را ساختگی و برخی دیگر، واقعی دانسته‌اند. پژوهش حاضر برای بررسی ابعاد مختلف این کتاب، از جمله اسناد اصلی نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم انجام شده است که از معمر بن راشد نقل شده‌اند تا ارتباط او با کتاب سلیم روشن شود.

در این بررسی مشخص شد که حدود نیمی از روایات معمر در فضایل اهل بیت در منابعی وجود دارند که از نظر اصالت یا انتساب به مؤلف یا زمان تألیف مخدوشند. هم‌چنین (جدای از احادیث جعلی سلیم در کتاب الغیبه نعمانی که پس از تألیف به آن افزوده شده‌اند)، هیچ حدیثی از معمر به نقل از سلیم در منابع شیعی و سنتی و هیچ حدیثی از معمر به نقل از آبان بن ابی عیاش (تنها راوی کتاب سلیم) در منابع شیعی وجود ندارد. بنا بر این، با توجه به این که آبان، معمر و عبدالرزاق بن همام (راویان اسناد کتاب سلیم)، همگی از راویان عامه هستند، به نظر می‌رسد که اسناد معمر برای احادیث کتاب کنونی منسوب به سلیم، ساختگی باشند.
کلیدوازگان: سلیم بن قیس، کتاب سلیم بن قیس، معمر بن راشد، احادیث معمر بن راشد.

۱- مقدمه

درباره وجود شخصیت سلیم بن قیس، اقوال مختلفی وجود دارد. برخی، این نام را موهوم یا مستعار می‌دانند. (مدرسى، ۱۳۸۳: ۱۲۰) برخی دیگر این نام را با

شخصیت‌های دیگری همانند سلیمان بن قیس یشکری (قندھاری، ۱۳۹۸: سراسر متن) یا قیس بن عباده (یحیی، ۱۳۹۷: سراسر متن) تطبیق می‌کنند. چون رد پای مستقلی از وی در آثار رجالی و منابع وجود ندارد، این گروه معتقد‌نند که به دلایلی، سلیمان بن قیس، نام دیگر این شخصیت‌هاست. برخی نیز سلیمان بن قیس را شخصیتی واقعی و از اصحاب حضرت علیؑ دانسته‌اند. (سلیمان، ۱۴۱۵: مقدمه) در هر صورت، وجود شخصیت وضعیت رجالی سلیمان بن قیس بسیار اختلافی و مناقشه‌آمیز است. (استادی، ۱۴۰۰: الف: ۲۵۰)

درباره انتساب کتابی حدیثی به سلیمان بن قیس نیز اختلاف نظر جود دارد. برخی همانند ابن غضائی، تأییف کتاب منسوب به سلیمان را ساخته ابان بن ابی عیاش دانسته‌اند (برای نمونه: غضائی، ۱۴۲۲: ۶۳ و ۱۹۳) و برخی نیز بدون ارائه دلایلی و فقط به اعتبار وجود احادیثی به نام سلیمان معتقد‌نند که سلیمان بن قیس کتاب حدیثی داشته است. (سلیمان، ۱۴۱۵: مقدمه)

در هر صورت، نسخه‌های کتاب‌های منسوب به سلیمان بن قیس، وضعیتی بسیار پیچیده دارند. حدود هفت تا هشت نمونه از نسخه‌های خطی، موجود یا قابل نشانه‌گذاری هستند که روایات آن‌ها از حدود ۷ تا حدود ۴۸ حدیث و مجموعاً حدود ۷۰ حدیث است. البته در این نسخه‌های خطی، یک حدیث مشترک وجود ندارد و اسناد این نسخه‌ها مختلف است. (نک: استادی، ۱۳۹۹: پ، سراسر متن)

برخی نمونه‌های نسخه‌های خطی بدون اسناد هستند و برخی نمونه‌ها دارای سند منقول از عمر بن اذینه و برخی دیگر، منقول از معمر بن راشد هستند. در نسخه‌های قرن اخیر، برخی نسخه‌های نونویس، دارای اسناد ترکیبی (یعنی هم سند معمر و هم سند عمر بن اذینه) هستند. (نک: همان)

۲- طرح مسئله

بر اساس پژوهش‌های جدید نسخه‌شناسی کتاب‌های سلیمان، اسناد عمر بن اذینه بر نسخه‌های خطی سلیمان ساختگی و نونویس هستند و در دوره‌های متاخر و به دلیل مشکلات اسناد معمر بن راشد (از جمله افتدگی روایان و نیز سنی بودن روایان)، ایجاد و تعویض سند شده‌اند. (نک: استادی، ۱۳۹۹: ب، فصل دوم) برخی

پژوهش‌های دیگر که به گونه‌شناسی احادیث عمر بن اذینه پرداخته‌اند، این واقعیت تاریخی را به صورت مضاعف تأیید کرده‌اند. (فکوری، ۱۳۹۷: ۲۸) اکنون روش‌ن است که جز چند نسخه خطی مخدوش کتاب کنونی منسوب به سلیم (یعنی نسخه‌هایی با اسناد منتب به شیخ طوسی)، همه نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم که دارای اسناد ابتدایی کتاب و اسناد داخلی هستند، از عمر بن راشد نقل شده و عبارتند از:

۱. حدثنا الحسن بن ابی یعقوب الدینوری قال حدثنا ابراهیم بن عمر الیمانی قال اخبرنا معمرا عن ابان عن سلیم بن قیس قال

۲. اخبرنا احمد بن المنذر قال حدثنا عبدالرزاق قال اخبرنا معمرا عن ابان عن سلیم بن قیس قال

۳. حدثنا ابوبکر بن عبدالرزاق بن همام بن نافع الصنعاني الحميري قال حدثنا ابوعروءة معمرا عن راشد عن ابان بن ابی عیاش عن سلیم بن قیس قال

۴. حدثني أبوطالب محمد بن صبيح بن رجاء قال أخبرني أبو عمرو عصمة بن أبي عصمة البخاري قال حدثنا أبو بكر أحمد بن المنذر بن أحمد الصنعاني بصنعاء شيخ صالح مأمون جاز إسحاق بن إبراهيم الدبري قال حدثنا أبو بكر عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعاني الحميري قال حدثنا أبوعروءة معمرا عن راشد البصري (برای اطلاع بیشتر نک: استادی، ۱۳۹۹: پ، سراسر متن)

به جز مشکلات رجالی و سندی اسناد معمرا بر کتاب کنونی سلیم، (نک: استادی، ۱۳۹۹: ب، فصل دوم) اکنون لازم است پژوهشی مستقل درباره گونه‌شناسی احادیث معمرا بن راشد نیز انجام شود تا ضمن آن، نسبت ارتباط وی با سلیم و راویان سلیم مشخص شود. به همین منظور، به احادیث معمرا بن راشد در منابع شیعی و نیز گونه‌شناسی آن‌ها می‌پردازیم.

۳- پیشینه

افزون بر برخی آثار که در مقدمه ذکر شد، نوشه‌ها و مقالاتی از گذشته تا کنون درباره سلیم و کتاب وی نگاشته و حدود پنجاه اثر در مأخذشناسی سلیم بن قیس معرفی شده است. (نک: استادی، ۱۳۹۹: چ، سراسر متن) مقاله «بررسی انتساب سند کتاب سلیم به شیخ طوسی» (علوم حدیث، دوره بیست و ششم،

شماره ۱- شماره پیاپی ۹۹) درباره راویان و اسناد نسخه‌های خطی این کتاب و مقاله «عمر بن اذینه و گونه‌شناسی روایات او در غیر از کتاب سلیم» (سخن تاریخ، سال دوازدهم) درباره گونه‌شناسی روایات معمر بن راشد در منابع شیعی، به عنوان راوی دیگر کتاب سلیم که هم عرض راوی دیگر یعنی عمر بن اذینه در اسناد کتاب سلیم است، پژوهشی یافت نشد و مقاله حاضر، اولین پژوهش در این موضوع است.

۵- احادیث معمر بن راشد

ابوعروءه معمر بن راشد از دی حدانی بصری (م ۱۵۳ق) از بیشتر تابعان، حدیث نقل کرده است (العسقلانی، بی تا: ۴/۵۴) و بسیاری از بزرگان حدیث به ویژه صنعتیان از او روایت کرده‌اند. وی، از راویان اهل سنت و مورد اعتماد شیعه (نک: خوبی، ۱۴۰۳: ۱۸/۲۶۴ و ۲۶۵) و سنی (نک: المزی، ۱۴۲۲: ۳۰۳/۲۸) است.

روایات معمر بن راشد که اکنون در دسترس است، زیادند و در منابع شیعه و سنی ذکر شده‌اند. بنا بر این، احادیث معمر را می‌توان در دو حوزه حدیث شیعه و سنی به صورت جداگانه بررسی کرد. چون نوشتار حاضر درباره نسبت ارتباط معمر و کتاب‌های سلیم است، باید بررسی احادیث معمر به گونه‌ای انجام شود که این نسبت بهتر تبیین گردد و گونه‌شناسی روایات وی نیز در دو حوزه شیعه و عامه تفکیک و روشن شود.

۴- ۱- احادیث معمر در کتاب‌های کنوی سلیم

از نمونه‌های هفتگانه نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، جدای از چند نسخه متأخر که اسناد درهم و نونویس مشترک دارند، تنها نسخه‌های گروه ب شامل سند منقول از معمر بن راشد هستند. احادیث این گروه، از ۲۲ حدیث تا ۴۷ حدیث متغیر است.

جدول نمونه‌های کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس

نام نک	تعداد منسوب	تعداد نامشخص	تعداد مشترک	تعداد منقول	تعداد آزاد	تعداد نامشخص	تعداد نامشخص	تعداد نامشخص	تعداد منسوب	نام نک
۱۰۳۶ ق	۱۵	۰	۶۳	۷		نامشخص (ب) سنده	نامشخص	۱	ج	۱۰۹
۱۰۳۶ ق	۱۵	۰	۳۸	۳۲		(ب) سنده کاتب ابومحمد رمانی	۶۰۹	۲	ج	۱۰۹
۱۰۵۹ ق	۵	۰	۴۸	۲۲		محمد بن صبیح	نامشخص	۳	ب	۱۰۹
۹۱۸	۱۰	۰	۲۸	۴۲		+ محمد بن صبیح دینوری	نامشخص	۴	ب	۱۰۹
۱۲۸۲ ق	۱۰	۰	۲۳	۴۷		+ محمد بن صبیح دینوری	نامشخص	۵	ب	۱۰۹
نامشخص	۰	۰	نامشخص	X+۵		نامشخص	نامشخص	۶	ایکس	
۱۰۸۱ اق	۷	۰	۲۲	۴۸		منسوب به شیخ طوسی	۴۶۰	۷	الف	
۱۴۱۵ ق	چاپ	-	۲۹	۹۹		محمدباقر انصاری زنجانی	۱۴۱۵	۸	درهم	

در بیشترین حالت، تعداد احادیث گروه ب، این شماره احادیث (مطابق شماره حدیث چاپ انصاری؛ نک: سلیم، ۱۴۱۵: فهرست) با سند عمر بن راشد ذکر شده‌اند:

۱، ۳، ۴، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۵۸. (برای اطلاع بیشتر و دقیق‌تر نک: استادی، ۱۳۹۹: پ، ح).

۴-۲- احادیث معمر در منابع شیعه (به جز کتاب سلیم)

منابع روایی و حدیثی شیعه شامل چند دوره می‌شوند که منابع متأخر شامل منابع نخستین و میانی هستند. از طرفی، چون حوزه بررسی ما یعنی کتاب سلیم و معمر بن راشد به بررسی منابع نخستین و میانی مرتبط است، تمامی منابع روایی و حدیثی شیعه تا قرن هشتم، با موضوعات مرتبط و نامرتبط پیرامون نام «معمر» و احادیث «معمر بن راشد» جست و جو شد.

ابتدا باید توجه کرد که در منابع حدیثی شیعه، روایان متعددی با نام «معمر» وجود دارند، مانند: ۱- معمر بن سلیمان، ۲- معمر بن خیثم، ۳- معمر بن زائده، ۴- معمر بن خدیجه، ۵- معمر بن یحیی، ۶- معمر بن خلاد، ۷- معمر بن قتادة، ۸- معمر بن زیاد، ۹- معمر بن راشد. این افراد با نسبشان در اسناد روایات آمده‌اند، ولی در مواردی نیز فقط با نام «معمر» درج شده‌اند. این موارد در شخص معمر بن راشد نسبتاً بسیار زیاد است و باید از قراین دیگر مانند روایان میانی و نیز قائل یا معصوم اولیه، هویت «معمر» را بشناسیم، همانند مورد زیر که نام «معمر» به تنها یی آمده است: «عَنْ مُعَمِّرٍ قَالَ أَبُو الْحَسْنِ الرَّضَا: إِنَّ يُونَسَ لَمَّا أَمَرَهُ اللَّهُ بِمَا أَمَرَهُ فَأَعْلَمَ قَوْمَهُ فَأَظَلَّهُمُ الْعَذَابُ فَفَرَقُوا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ...». (عياشی، ۱۳۸۱: ۲ / ۱۳۷)

در این مورد، از قرینه امام رضا مشخص می‌شود که راوی، «معمر بن خلاد» است؛ زیرا معمر بن خلاد، راوی امام رضا است و از نظر طبقه، با معمر بن راشد تفاوت دارد؛ همان گونه که خوبی نیز در المعجم بیان کرده است: «وَعَدَ مُعَمِّرُ بْنُ خَلَادَ فِي رِجَالِهِ مِنْ أَصْحَابِ الرَّضَا: وَعَدَ الْبَرْقِيَّ مِنْ أَصْحَابِ الْكَاظِمِ». روی عن أبي الحسن الرضا، وروی عنه علي بن الحسين... هو من رواة النص على أبي جعفر الثاني. الكافي:الجزء ۱، كتاب الحجة ۴، باب الإشارة والنصل على أبي جعفر الثاني، ۷۳، الحديث ۲ و ۶». (خوبی، ۱۴۰۳: ۲۸۶ / ۱۹).

با جست‌وجوی مفصلی که صورت گرفت، روایات و احادیث متعلق به معمر بن راشد در این منابع شیعی یافت شد (مکرر و نامکرر):

- ۱- مناقب سلیمان کوفی (نک: ج ۱، ص ۱۲۰، ۲۱۶، ۲۱۹، ۲۴۳، ۴۴۱، ۴۴۲، ۵۰۸، ۵۱۶، ۵۲۶، ۵۳۰، ۵۳۲، ۵۳۳؛ وج ۲، ص ۴۲، ۲۳۴، ۳۰۶، ۳۲۰). (۵۸۱، ۵۵۷، ۵۵۶، ۴۹۶، ۴۴۳، ۴۴۲).

- ٢- كافي كليني (نک: ج ٢، ص ١٣٠، ١٤٨، ٣١٦، ٣٠٨، ٣٢٠؛ ج ٥ ص ٨، ٤٨).
- ٣- المسترشد في الامامة (نک: ص ١٢٥، ٢٧٤، ٢٨٥، ٥٩٦، ٢٨٧). (٦٨١).
- ٤- كتاب الغيبة (نک: ص ٦٨، ٧٤، ٧٥، ٨١، ٨٣).
- ٥- شرح الاخبار (نک: ج ٢، ص ٢٣٩ و ج ٣، ٣٩٤).
- ٦- امالي صدوق (نک: ص ١١٢، ٢١٨).
- ٧- خصال صدوق (نک: ج ١، ص ١١٩ و ج ٢، ص ٤٧٤).
- ٨- معانى الاخبار صدوق (نک: ج ١، ص ٣٠٥).
- ٩- علل الشرایع (نک: ج ١، ص ٥٧، ٥٧). (٢٤٩).
- ١٠- کفایة الاثر (نک: ص ٢٤١).
- ١١- الإختصاص (نک: ص ١١٢، ١٢٤، ١٦٠).
- ١٢- الجَمْلَ و النُّصْرَة (نک: ص ٢٩٧).
- ١٣- ارشاد مفيد (نک: ج ١، ص ٧٦؛ ج ٢، ص ١٤٤).
- ١٤- مائة منقبة (نک: ص ١٤٨).
- ١٥- کنز الفوائد (نک: ج ٢، ص ١٨٠).
- ١٦- تهذيب، استبصار و المبسوط طوسي (طوسى، تهذيب الأحكام، ج ٤، ص ١٦٤ و ١٨٣؛ الإستبصار، ج ٢، ص ٨٠؛ المبسوط في فقه الإمامية، ج ١، ص ٢٧٧).
- ١٧- امالي طوسي (نک: ص ٣٠٩، ٣٧٧، ٣٨٧).
- ١٨- كتاب الغيبة طوسي (نک: ص ٤٦٦).
- ١٩- إختيارات معرفة الرجال (نک: ص ٣٣٣).
- ٢٠- الإحتجاج على أهل اللجاج (نک: ص ٤٧).
- ٢١- اعلام الورى (نک: ص ٤٣٠).
- ٢٢- بشارة المصطفى (نک: ص ١٤٧، ٢١٥، ٢٥٣).
- ٢٣- الثاقب في المناقب (نک: ص ٣٥٦، ٥٨).
- ٢٤- مناقب شهر آشوب (نک: ج ١، ص ٢٥٦؛ ج ٢، ص ١٠٧؛ ج ٣، ص ١٣، ٢٠٢، ٣٤٤، ٣٦٢، ٣٦٣؛ ج ٤، ص ١٥٣).
- ٢٥- جامع الاخبار (نک: ص ٤٤).
- ٢٦- عمدة عيون صحاح الاخبار (نک: ص ٣٦٨، ٣٦٩). (٣٩٧).
- ٢٧- اليقين (نک: ج ١، ص ٤٢٤).

۵- معمر بن راشد و گونه‌شناسی روایات او

برای بررسی اصالت کتاب‌های کنونی منسوب به سلیم که به سند معمر بن راشد مستند شده‌اند و نیز نسبت عمر به عنوان راوی دوم کتاب‌های منسوب به سلیم باید دانست که وضعیت سلیم بن قیس و نیز ابان بن ابی عیاش در روایات معمر بن راشد با منابع شیعی چگونه است؟ برای تحلیل وضعیت کتاب‌های کنونی سلیم نیز باید دانست که گونه‌شناسی احادیث معمر چگونه است؟ احادیث معمر موجود در منابع شیعه شامل چه موضوعاتی می‌شوند؟ آیا این موضوعات با کتاب‌های کنونی سلیم هم خوانی دارند یا خیر؟

اشاره شد که در کل منابع شیعه، حدود ۳۰ عنوان کتاب، روایات و احادیثی از معمر بن راشد وجود دارد. اکنون روایات معمر در هر عنوان کتاب را به ترتیب تاریخ اعلامی برای کتاب یا مؤلف بررسی می‌کنیم. به جز بررسی سابقه روایت و حدیث در منابع شیعه و سنی، موضوعات احادیث را نیز بر اساس جدولی در پایان نوشتار ذکر خواهیم کرد تا با توجه به نتایج بررسی‌ها بتوانیم به گونه‌شناسی احادیث معمر بن راشد دست پیدا کنیم. این بررسی‌ها به صورت مفصل و مکتوب انجام شد که اسناد آن در صد صفحه موجود است، اما برای جلوگیری از طولانی شدن نوشتار، فقط جمع‌بندی آن در اینجا بیان می‌شود.

۵-۱- جمع‌بندی احادیث معمر بن راشد در منابع شیعه

از قرن اول تا چهارم هجری قمری (به جز کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس)، منبع حدیثی از شیعه یافت نشد که حدیثی از معمر بن راشد داشته باشد، هر چند منابع انگشت‌شماری منسوب به این دوران وجود دارد.

در کل منابع موجود شیعه از قرن چهارم تا هشتم که بررسی شد، از شخص «معمر بن راشد» یعنی «تنها راوی دوم» در نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، فقط حدود ۷۵ روایت غیر تکراری از حدود ۱۹ نفر راوی وجود دارد. با توجه به این‌که احادیث «معمر بن راشد از ابان از سلیم» در کتاب الغيبة نعمانی (نک: نعمانی، ۱۳۹۷: ۱۱۰-۵۷) جعلی و نونویس هستند و پس از قرن ششم به کتاب الغيبة نعمانی افزوده شده‌اند، (نک: استادی، ۱۳۹۹: ث، ۴۰۰؛ همو، ۱۴۰۰: ج، سراسر متن) تعداد روایات غیر تکراری معمر بن راشد، در کل منابع شیعه تا قرن

هشتم، حدود ۷۰ روایت از حدود ۱۸ نفر راوى است. اين راويان عبارتند از:

- ۱- اباعبدالله [الصادق] علیه السلام، ۲- ابن ابى نجیح، ۳- ابن طاوس، ۴- ابى يحيى،
- ۵- ابى جعفر [باقر] علیه السلام ، ۶- اسماعيل بن معاویة، ۷- ایوب، ۸- الجریری، ۹- راشد،
- ۱۰- زهری، ۱۱- سفیان الثوری، ۱۲- عثمان الجزری، ۱۳- علی بن زید، ۱۴- عمرو بن عبید، ۱۵- قتاده، ۱۶- محمد بن المنکدر، ۱۷- محمد بن شهاب، ۱۸- وهب بن منیه.

قبل از هر چيز باید دانست حدود نیمی از روایات عمر بن راشد که به فضایل اهل بیت مرتبط هستند، در منابعی وجود دارند که این منابع، از نظر اصالت یا انتساب به مؤلف یا زمان تأليف، مخدوش هستند، مانند: مناقب منسوب به سلیمان کوفی یا البراهین الصریحة و المناقب الفصیحة (نک: استادی، ۱۳۹۸: سراسر متن)، المسترشد فی الامامة منسوب به طبری (نک: استادی، ۱۴۰۰: ج، سراسر متن)، الاختصاص منسوب به شیخ مفید. (نک: حیدری مزععه، ۱۳۹۷: سراسر متن) برخی از روایات عمر بن راشد، همان گونه که اشاره شد، در برخی منابع همانند الغيبة نعمانی، نونویس و جعلی هستند.

برای توجه بهتر و دقیق‌تر و تأمل در سیر پیدایش احادیث عمر در منابع شیعه، جدولی اختصاری از اطلاعات بررسی‌های گذشته ترسیم می‌شود:

جدول کل روایات عمر در منابع شیعه نخستین

موضوع حدیث	سابقه در منابع		عنوان کتاب	راوی پس از عمر بن راشد	ملاحظات	نمره
	سنی	شیعه				
کرامت پیامبر(ص)	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	قتاده	-	۱
فضایل علی <small>علیه السلام</small>	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	ایوب عن مجاهد	-	۲
فضایل علی <small>علیه السلام</small>	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	ایوب عن مجاهد	تکراری	۳
فضایل علی <small>علیه السلام</small>	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	عمرو عن الحسن	-	۴
فضایل اهل بیت	مشابه	مشابه	مناقب سلیمان کوفی	ابن ابی نجیح عن مجاهد	-	۱
فضایل علی <small>علیه السلام</small>	ندارد	ندارد	مناقب سلیمان	زهری عن ابن عباس	-	۲

			كوفي			
فضائل على	دارد	نadarد	مناقب سليمان كوفي	عثمان الجزري	-	۳
غدير - امامت	مشابه	نadarد	مناقب سليمان كوفي	علي بن زيد عن عدي بن ثابت	-	۴
امامت	دارد	دارد	مناقب سليمان كوفي	ابن طاوس عن ابيه عن بريء	-	۵
فضائل على	دارد	دارد	مناقب سليمان كوفي	قتاده	-	۶
امامت	مشابه	نadarد	مناقب سليمان كوفي	قتاده و علي بن زيد بن جدعان	-	۷
امامت	مشابه	نadarد	مناقب سليمان كوفي	علي بن زيد عن سعيد بن مسيب	تكراري	۸
امامت	مشابه	نadarد	مناقب سليمان كوفي	قتاده عن علي بن زيد عن سعيد	تكراري	۹
امامت	مشابه	نadarد	مناقب سليمان كوفي	قتاده و احمد و علي بن زيد عن سعيد	تكراري	۱۰
فضائل على	دارد	نadarد	مناقب سليمان كوفي	ايوب عن ابي زيد و عكرمه عن رجل	-	۱۱
فضائل اهل بيت+طعن بني امية	نadarد	مشابه	مناقب سليمان كوفي	زهري عن ابن عباس	-	۱۲
لعن معاویه	مشابه	نadarد	مناقب سليمان كوفي	ايوب عن عكرمه	-	۱۳
لعن معاویه	مشابه	نadarد	مناقب سليمان كوفي	ايوب عن عكرمه	تكراري	۱۴
غدير - امامت	مشابه	نadarد	مناقب سليمان كوفي	علي بن زيد عن عدي بن ثابت	تكراري	۱۵
امامت	دارد	دارد	مناقب سليمان كوفي	ابن طاوس عن ابيه عن بريء	تكراري	۱۶
فضائل على	دارد	قرن ۶	مناقب سليمان كوفي	زهري عن ابن مسib	-	۱۷
فضائل على	دارد	نadarد	مناقب سليمان كوفي	عثمان الجزري عن مقيس	-	۱۸
فضائل على	نadarد	نadarد	مناقب سليمان	زهري عن ابن عباس	-	۱۹

			کوفی			
فضائل علی ﷺ	ندارد	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	زہری عن ابن عباس	تکراری ۶	۲
فضائل علی ﷺ	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	زہری عن سالم بن عبدالله	-	۲
اخلاق	ندارد	دارد	کافی کلینی	زہری	-	۲
اخلاق	دارد	دارد	کافی کلینی	زہری	-	۲
اخلاق	ندارد	دارد	کافی کلینی	زہری	-	۲
شمშیر	ندارد	دارد	کافی کلینی	ابی جعفر [اباقر]	-	۲
اسب	ندارد	دارد	کافی کلینی	ابی جعفر [اباقر]	-	۲
فضائل علی ﷺ	مشابه	ندارد	المسترشد	زہری عن عبیدالله بن عتبہ	-	۲
فضائل اہل بیت	مشابه	ندارد جس	المسترشد	ابن ابی نجیح عن مجاهد	-	۲
تاریخ	مشابه	ندارد	المسترشد	زہری	-	۲
فضائل علی ﷺ	دارد	دارد	المسترشد	زہری عن عبیدالله بن عبدالله	-	۳
فضائل علی ﷺ	ندارد	ندارد	المسترشد	سفیان الثوری	-	۳
فضائل علی ﷺ	ندارد	ندارد	المسترشد	زہری عن سعید بن مسیب	-	۳
امامت	دارد	دارد	المسترشد	زہری عن عبیدالله بن عبدالله	-	۳
امامت، فضائل	ندارد	ق ۷ بع د	الغيبة نعمانی	ابان بن ابی عیاش عن سلیمان	-	۳
امامت، فضائل	ندارد	ق ۷ بع د	الغيبة نعمانی	ابان بن ابی عیاش عن سلیمان	-	۳
امامت، فضائل	ندارد	مشابه	الغيبة نعمانی	ابان بن ابی عیاش عن سلیمان	-	۳
امامت، فضائل	ندارد	ندارد	الغيبة نعمانی	ابان بن ابی عیاش عن سلیمان	-	۳
امامت، فضائل	ندارد	ق ۷ بع د	الغيبة نعمانی	ابان بن ابی عیاش عن سلیمان	-	۳
امامت	با	ندارد	شرح الاخبار	الزہری عن	-	۳

				عبدالله بن عبد الله بن عتبة		
مهدی ﷺ	دارد	ق ٧ به بعد	شرح الاخبار	الزهري عن محمد بن بشار	-	٤
فضائل اهل بيت	نادرد	دارد	امالی صدوق	اسماعیل بن معاویة عن نافع	-	٤
فضائل اهل بيت	نادرد	دارد	امالی صدوق	ابا عبدالله الصادق ﷺ	-	٤
مرگ و معاد	نادرد	مشابه ق ٦	خصال صدوق	زهري	-	٤
امامت، امام	مشابه	مشابه	خصال صدوق	وهب بن منيہ	-	٤
روزه دار مفطر	دارد	نادرد ١٢	معانی الاخبار صدق	الجریری عن ابی العلاء بن الشخیر	-	٤
داستان شعیب	تفاوت زياد	نادرد ١٢	علل الشرایع صدوق	زهري عن انس	-	٤
اجزاء اسلام	با تفاوت	نادرد ١٢	علل الشرایع صدوق	قتاده عن انس بن مالک	-	٤
طب، امامت	نادرد	نادرد ١٢	کفایة الاثر	زهري	-	٤
مباھله	نادرد	نادرد ١٢	الاختصاص	محمد بن المنکدر عن ابیه	-	٤
قسم خوردن	دارد	نادرد ١٠	الاختصاص	ابن طاوس عن ابیه	-	٥
صلوات	با تفاوت	نادرد ١٢	الاختصاص	ابیه عن عبد الله بن ابی رافع	-	٥
تاریخ جمل	نادرد	نادرد	الجمل مفید	عمرو بن عبد الله بن الحسن البصري	-	٥
جنگ بدر	با تفاوت	نادرد ٧	الارشاد مفید	الزهري	-	٥
فضائل اهل بيت	دارد ٦	نادرد ٧	الارشاد مفید	الزهري	-	٥
فضائل على ﷺ	نادرد	ق ٧ به بعد	مائة منقبة	الزهري عن ابوبکر عبد الله بن الرحمن	-	٥
امامت	با تفاوت	نادرد ١٢	كنز الفوائد	الزهري عن عوف بن مالک	-	٥

فقه، روزہ	ندارد	ق ۷ به بعد	تهذیب، استبصر، المبسوط	محمد بن شہاب عن زہری	-	۵
فقه، چاہ	دارد	دارد	امالی طوسی	الزہری عن سعید بن المسیب	-	۵
فقہ، بیع	دارد	دارد	امالی، خلاف، المؤتلف	الزہری عن سالم	-	۵
فضائل علی ﷺ	با تفاوت	با تفاوت	امالی طوسی	الزہری عن عبید الله بن عبدالله	-	۶
خروج مهدی ﷺ	دارد	دارد	الغيبة طوسی	ابن طاوس عن علی بن عبدالله	-	۶
سجدہ؛ سجاد ﷺ	ندارد	ندارد ۱۲	اختیار معرفة الرجال	علی بن زید عن سعید بن المسیب	-	۶
سجدہ؛ سجاد ﷺ	ندارد	ندارد ۱۲	اختیار معرفة الرجال	الزہری عن سعید بن المسیب	-	۶
سجدہ؛ سجاد ﷺ	ندارد	ندارد ۱۲	اختیار معرفة الرجال	علی بن زید عن سعید بن المسیب	-	۶
فضائل اہل بیت	ندارد	دارد	الاحتجاج	ابا عبد الله ﷺ	تکراری امالی	۶
عاشروا	دارد	ندارد ۱۲	اعلام الوری	-	-	۶
فضائل علی ﷺ	ندارد	مشابه	بشراء المصطفی	الزہری عن عبدالله بن عباس	-	۶
فضائل علی ﷺ	با تفاوت	ندارد ۱۲	بشراء المصطفی	الزہری عن عروءة	-	۶
فضائل علی ﷺ	دارد	با تفاوت	بشراء المصطفی	الزہری عن عبید الله بن عبدالله	تکراری امالی	۶
فضائل علی ﷺ	ندارد	ندارد ۱۲	الثاقب فی المناقب	الزہری عن سعید بن المسیب	-	۷
فضائل علی ﷺ	ندارد	دارد	الثاقب فی المناقب	الزہری عن سعید بن المسیب	تکرار کشی	۷
فضائل علی ﷺ	دارد	ق ۷ به بعد	مناقب ابن شهرآشوب	ابن ابی نجیح عن مجاهد	-	۷
فضائل علی ﷺ	ق ۵ به	ندارد	مناقب ابن شهرآشوب	فتادہ عن عطاء	-	۷

	بعد					
فضائل على ﷺ	دارد	ق ۷ به بعد	مناقب ابن شهرآشوب	زهري عن عبدالله	-	۷
فضائل على ﷺ	دارد	دارداس نادمتفا وت	مناقب ابن شهرآشوب	زهري عن عروة	-	۷
فضائل اهل بيت	مشابه	ندارد	مناقب ابن شهرآشوب	قتادة عن انس	-	۷
فضائل على ﷺ	دارد	ق ۱۱ به بعد	مناقب ابن شهرآشوب	ایوب عن عکرمه	-	۷
تاریخ	ندارد	ندارد	مناقب ابن شهرآشوب	زهري عن عروة	-	۷
تاریخ	دارد	ق ۷ به بعد	مناقب ابن شهرآشوب	زهري	-	۷
فضائل على ﷺ	ندارد	ق ۱۱ به بعد	مناقب ابن شهرآشوب	زهري عن شيبة بن نعامة	-	۸
فضائل اهل بيت	ندارد	دارد	جامع الاخبار	ابا عبد الله	تکراری امالی	۸
فضائل على ﷺ	دارد	دارداس نادمتفا وت	الثاقب في المناقب	الزهري عن عروة	تکراری مناقب	۸
فضائل اهل بيت	دارد	ق ۷ به بعد	الثاقب في المناقب	الزهري عن محمد بن بشار	-	۸
فضائل اهل بيت	ندارد	ق ۷ به بعد	الیقین	ابی یحیی عن مجاهد	-	۸

۵- نتایج بررسی احادیث معمر در منابع شیعه

نتایج بررسی روایات هفتادگانه معمر بن راشد در منابع شیعی از ابعاد مختلف عبارتند از:

- ۱- به جز احادیث جعلی سلیم بن قیس در کتاب الغیبه نعمانی که از کتاب کنونی سلیم به آن افزووده شده اند، هیچ حدیثی از معمر بن راشد به نقل از سلیم

بن قیس در منابع شیعه (و حتی سنی) وجود ندارد. همچنین هیچ حدیثی از معمر بن راشد به نقل از ابان بن ابی عیاش در منابع شیعی وجود ندارد. روایات سلیم و ابان در منابع شیعه، همه به نقل از عمر بن اذینه هستند که البته ارتباطی با کتاب کتونی سلیم ندارند. (نک: استادی، ۱۳۹۹: ب) روایات معمر بن راشد از ابان بن ابی عیاش در منابع عامه نیز جز موارد انگشت‌شمار، همگی در حوزه مسائل و موضوعات فقهی هستند.^۱

با توجه به بررسی‌هایی که گذشت، درصد احادیث معمر به راویانی که از آن‌ها حدیث نقل کرده است، با احتساب احادیث برساخته و نونویس کتاب الغيبة از ابان عبارتند از:

$$\text{زهري} = 48 \text{ درصد.}$$

قتاده و ایوب و ابن طاوس و ابن ابی نجیح و علی بن زید = $25/5$ درصد.

ابان = $6/5$ درصد (فقط در کتاب الغيبة نعمانی است).

بقیه راویان = 20 درصد.

۲- با این که معمر بن راشد، سنی‌مذهب و از بزرگان راویان عامه است، اما 40 درصد احادیث معمر منقول در منابع شیعه، در منابع اهل‌تسنن وجود ندارند. همچنین متن 28 درصد دیگر احادیث در منابع اهل‌سنّت نیست، اما احادیث مشابه یا با تفاوت زیاد از آن‌ها وجود دارند. بنا بر این، تنها 32 درصد احادیث معمر موجود در منابع شیعه، در منابع قرون نخستین یا منابع بعدی وجود دارند.

۳- حدود 50 درصد احادیث معمر بن راشد که در برخی منابع وجود دارد، در منابع نخستین شیعه تا قرن 11 و 12 وجود ندارند یعنی جزء متفرقات از او محسوب می‌شوند. همچنین حدود 18 درصد دیگر احادیث معمر در منابع نخستین تا قرن 7 وجود ندارند و پس از قرن هفتم در کتاب‌ها مطرح و درج شده‌اند. 12 درصد احادیث معمر نیز به صورت مشابه یا با تفاوت، در منابع شیعه وجود دارند. بنا بر این، (با توجه به احادیث موجود معمر بن راشد که نشانی آن‌ها

۱. نک: فصل احادیث کتاب الجامع معمر بن راشد و نسبت آن با سلیم و ابان در: کاظم استادی، درباره راویان و اسناد سلیم، قم، ۱۳۹۹.

۶- نتیجه‌گیری

ابان بن ابی عیاش و عمر بن راشد و راوی اصلی وی یعنی عبدالرازاق بن همام، همگی از روایان عامه هستند. بیش تر احادیث عمر در الجامع و منابع اهل سنت درباره فقه است. هیچ حدیثی به نقل از ابان بن ابی عیاش و سلیم بن قیس از عمر بن راشد در منابع شیعه و سنی وجود ندارد. به این سه دلیل، به نظر می‌رسد که اسناد عمر برای احادیث کتاب‌های کنونی منسوب به سلیم، ساختگی یا نادرست باشند.

با حسن ظن می‌توان گفت که احتمالاً کسی که کتاب سلیم را تدوین کرده، تک حدیثی کوتاه با اسناد عمر در فضایل اهل بیت در نسخه خطی نوشته است. این سند یک حدیث، در نسخه‌برداری‌های بعدی کتاب به عنوان اسناد کل کتاب سلیم پنداشته شده است و این اسناد بعدها دست به دست برای کتاب منسوب به سلیم نسخه‌نویسی شده‌اند.

كتاب نامه

۱. ابن شاذان، محمد بن احمد، (۱۴۰۷ق)، مائة منقبة من مناقب أمير المؤمنين، قم: مدرسة الإمام المهدي ع.

۲. ابن شهرآشوب، محمد بن علي، (۱۳۷۹ق)، مناقب آل أبي طالب، قم: علامه.

۳. ابن طاووس، (۱۴۱۳ق)، اليقين باختصاص مولانا علي ع، قم: دار الكتاب.

۴. ابن غضائري، احمد بن الحسين، (۱۴۲۲ق)، رجال ابن الغضائري، به کوشش: حسینی جلالی، قم: دار الحديث.

۵. استادی، کاظم، (۱۳۹۸ش)، «البراهين الصربيحة و محمد بن سليمان كوفي»، حدیث حوزه، شماره ۱۹.

۶. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، الف: درباره اسناد سليم، قم: کتابخانه دار الحديث.

۷. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، ب: درباره راویان سليم، قم: کتابخانه دار الحديث.

۸. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، پ: درباره نسخه‌های خطی منسوب به سليم، قم: کتابخانه دار الحديث.

۹. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، ت: «معرفی نسخه‌های خطی سليم»، میراث شهاب، شماره ۹۹.

۱۰. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، ث: نسبت منابع نحسین و سليم، قم: کتابخانه دار الحديث.

۱۱. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، ج: مأخذشناسی سليم و کتاب او، قم: ارزشمند.

۱۲. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، ح: نسخه‌های خطی منسوب به سليم، قم: کتابخانه دار الحديث.

۱۳. استادی، کاظم، (۱۴۰۰ش)، ب: «بررسی انتساب سند کتاب سليم به شیخ طوسی»، علوم حدیث، دوره ۲۶، شماره ۱، شماره پیاپی ۹۹، صص ۱۵۰ - ۱۷۷.

۱۴. استادی، کاظم، (۱۴۰۰ش)، ج: «روایات سليم بن قیس در الغیبه نعمانی و بررسی وضعیت استثنایی آن در میان روایات دیگر»، اعتبارسنجی حدیث، دوره دوم، شماره ۴.

۱۵. استادی، کاظم، (۱۴۰۰ش)، ج: «bazeshnasi مؤلف کتابی که المسترشد خوانده می‌شود»، پژوهش‌های قرآن و حدیث، دانشگاه تهران، دوره پنجم و چهارم، شماره ۲.

۱۶. الحافظ ابن البطريق، (۱۴۰۷ق)، عمدة عيون صحاح الأخبار، قم: مؤسسه نشر اسلامی.

۱۷. حیدری مزرعه آخوند، محمدعلی، (۱۳۹۷ش)، «کاوشی در پدیدآورنده کتاب الاختصاص»، حدیث پژوهی، سال دهم، شماره ۲۰.

۱۸. خراز رازی، علي بن محمد، (۱۴۰۱ق)، کفاية الأثر، قم: بیدار.

۱۹. خوبی، ابوالقاسم، (۱۹۸۳م / ۱۴۰۳ق)، معجم رجال الحديث، بیروت (چاپ افست قم).

۲۰. سبزواری، محمد بن محمد، (۱۳۷۲)، جامع الأخبار، قم: مؤسسه آل البيت ع.

٢١. سلیم بن قیس، (۱۴۱۵ق)، کتاب سلیم بن قیس الہلالی، قم: الہادی.
٢٢. صدوق، محمد بن علی، (۱۳۷۶ش)، الامالی، تهران: کتابچی.
٢٣. صدوق، محمد بن علی، (۱۳۷۹ق)، معانی الاخبار، قم: جامعه مدرسین.
٢٤. صدوق، محمد بن علی، (۱۳۸۹ق)، خصال، تهران: مکتبة الصدوقد.
٢٥. صدوق، محمد بن علی، (بیتا)، علل الشرایع، نجف: مکتبة الحیدریة.
٢٦. طبرسی، احمد بن علی، (۱۴۰۳ق)، الاحتجاج، تعلیق: السيد محمد باقر الخرسان، مشهد: المرتضی.
٢٧. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۴۱۷ق)، اعلام الوری باعلام الہدی، قم: مؤسسه آل البيت.
٢٨. طبری، ابن رستم، (۱۴۱۵ق)، المسترشد، تهران: مؤسسه الثقافه الاسلامیه لکوشانبور.
٢٩. طبری، عمادالدین، (۱۳۸۳ق)، بشارة المصطفی لشیعة المرتضی، نجف: الحیدریة.
٣٠. طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۸۷ق)، المبسوط فی فقه الإمامیة، تهران: المکتبة المرتضویة.
٣١. طوسی، محمد بن حسن، (بیتا)، الإستبصار، قم: نشر عارف.
٣٢. طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۸۲ق)، اختیار معرفة الرجال، قم: آل البيت.
٣٣. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۴ق)، الامالی، قم: دار الثقافه.
٣٤. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۲۹ق)، الغيبة، قم: مؤسسه معارف اسلامی.
٣٥. طوسی، محمد بن علی بن حمزه، (۱۳۷۱ش)، الثاقب فی المناقب، قم: انصاریان.
٣٦. طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۹۰ق)، تهذیب الاحکام، به کوشش: حسن موسوی خرسان، تهران: بی نا.
٣٧. عسقلانی، ابن حجر، (بیتا)، تهذیب التهذیب، بیروت: دار إحياء التراث العربي.
٣٨. عیاشی، محمد بن مسعود، (۱۳۸۱ق)، تفسیر عیاشی، تهران: المکتبة العلمیة الاسلامیة.
٣٩. فکوری، علی جمعه، (۱۳۹۷ش)، «عمر بن اذینه و گونه‌شناسی روایات او در غیر از کتاب سلیم»، سخن تاریخ، سال دوازدهم، شماره ۲۸.
٤٠. قندھاری، محمد، (۱۳۹۸ش)، «بازشناسی هویت تاریخی سلیم بن قیس هلالی»، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تهران، پردیس فارابی (قم).
٤١. کراجکی، محمد بن علی، (۱۴۱۰ق)، کنز الفوائد، قم: دار الذخائر.
٤٢. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، الکافی، تهران: دار الكتب السلامیه.
٤٣. کوفی، محمد بن سلیمان، (۱۴۲۳ق)، مناقب الإمام أميرالمؤمنین، قم: مجتمع إحياء الثقافة الإسلامية.
٤٤. مدرسی طباطبائی، حسین، (۱۳۸۳ش)، میراث مکتوب شیعه، ترجمه: علی قرائی، قم:

- كتاب خانة تاريخ ایران واسلام.
٤٥. مزّى، يوسف بن عبدالرحمن، (١٤٢٢ق)، تهذیب الکمال فی أسماء الرجال، تحقيق: بشار عواد معروف، بيروت: الرساله.
٤٦. مغربي، نعمان بن محمد، (١٤٠٩ق)، شرح الأخبار في فضائل الأنمة الأطهار، قم: نشر إسلامي.
٤٧. مفید، محمد بن محمد بن نعمان، (١٤١٤ق)، الاختصاص، بيروت: دار المفید.
٤٨. مفید، محمد بن محمد بن نعمان، (١٤١٣ق)، الإرشاد، قم: کنگره شیخ مفید.
٤٩. مفید، محمد بن محمد بن نعمان، (١٤١٣ق)، الجمل و النصرة، تحقيق و تصحیح: على میر شریفی، قم: کنگره شیخ مفید.
٥٠. نعمانی، محمد بن ابراهیم، (١٣٩٧ق)، الغیبه، تهران: صدوق.
٥١. یحیی، علی (۱۳۹۷ش)، «سلیم بن قیس در کتب سنته»، مقاله دستنویس.

